

ТВОРЧІ ПРИСВЯТИ ЯК ІНДИКАТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОЛЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА 1920–1930 РОКІВ)

Скорина Людмила Вікторівна,

доктор філологічних наук, професор,
кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-7023-9063

У статті вказано на функцію присвят як маркера змін літературного поля. Порівнюючи тенденції розвитку українського письменства 1920-х і 1930-х років, можна відзначити прямий вплив суспільно-політичних процесів на дедикаційні формули, мотиви й форми присвячування. Нечисленність меморіальних ювілейних присвят класикам пов'язана з критичним ставленням до літератури минулого як «буржуазного мистецтва», активно тиражованим у масовій свідомості штампом про «другосортність» вітчизняного письменства порівняно з російським. Безперечним лідером цієї групи і в 1920-ті, і в 1930-ті рр. залишається Т. Шевченко. Поширені в літературному полі 1920-х рр. присвяти «першим хоробрим» (В. Чумаку, В. Еллану, Г. Михайличенку, А. Заливчому) у 1930-ті рр. зникають, це зумовлено національною позицією адресатів. Кількість присвят сучасникам, із якими адресантів поєднували товариські стосунки, приналежність до однієї літературної організації, спільні естетичні принципи, суттєво зменшилася. Промовистим фактом літературного поля 1930-х рр. стала ануляція присвят репресованим письменникам і переприсвячування їх іншим, політично «благонадійним» адресатам.

У першій половині 1930-х рр. у літературному полі помітно збільшилася кількість присвят російським письменникам (С. Єсеніну, Д. Бедному, М. Горькому, В. Маяковському, Е. Багрицькому, М. Островському, С. Надсону, Б. Пастернаку та ін.), з'являється нова підгрупа дедикацій – присвяти письменникам СРСР Я. Коласу, Ф. Ходжаєву, К. Хетагурову, Е. Канієву, Джамбулові та ін. Ці дедикації мали унаочнити пропегований тоталітарною владою принцип «дружби народів». Кількість присвят зарубіжним письменникам у загальному масиві дедикацій незначна; це зумовлено упередженим ставленням до літератури «загниваючого Заходу». У цій підгрупі фігурують переважно «пролетарські» письменники А. Барбюс, Й. Бехер, М. Залка.

У письменницькому середовищі присвяти були виявом еквівалентного (напр., між «неокласиками») або нееквівалентного дарообміну (коли завдяки дедикації адресанти прагнули здобути підтримку, захист, сприяння в публікації власних творів; у такий спосіб відбувалося примноження власного «символічного капіталу» й зміцнення позицій у літературному полі).

Ключові слова: присвята, дедикаційний заголовок, літературне поле, українська література 1920–1930 років, тоталітаризм, сталінські репресії, дар, дарообмін, символічний капітал.

Skoryna Lyudmyla. Creative Dedications as Indicators of the Transformation of the Literary Field (Based on Ukrainian Literature of the 1920s–1930s)

This article points out the function of dedications as a marker of changes in the literary field. Comparing the development trends in Ukrainian literature in the 1920s – 1930s, the direct influence of social and political processes on dedicatory formulas, motives and forms of dedication can be marked. The small number of memorial anniversary dedications to the classics is connected with a critical attitude to the literature of the past as being “bourgeois art”. The stamp of the “second-class” Ukrainian literature compared to Russian was actively replicated in the mass consciousness. T. Shevchenko remains the undisputed leader of the group making dedications to Ukrainian writers both in the 1920s and in the 1930s. Dedications to the “first brave” (V. Chumak, V. Ellan, H. Mykhailychenko, A. Zalyvchyi) common in the literary field of the 1920s, disappeared

in the 1930s, due to the national position of the addressees. The number of dedications to contemporaries, with whom the addressees were connected by friendship, belonging to the same literary organization, and common aesthetic principles, decreased significantly. Cancellation of dedications to repressed writers and their rededication to other, politically "loyal" addressees was an expressive fact of the literary field of the 1930s.

In the first half of the 1930s, the number of dedications to Russian writers in the literary field significantly increased. Their addressees were S. Yesenin, D. Biednyi, M. Gorky, V. Mayakovsky, E. Bagritsky, N. Ostrovsky, S. Nadson, B. Pasternak). In the literary field of the 1930s, a new subgroup of dedications appeared: dedications to USSR writers Ya. Kolas, F. Khojaev, K. Khetagurov, E. Kapiev, Dzhambul, etc. These dedications were intended to illustrate the principle of "friendship of nations" promoted by the totalitarian government. The number of dedications to foreign writers is insignificant in the total range of dedications. This is mainly due to prejudiced attitude towards the literature of the "Rotten West". This subgroup includes mostly "proletarian" writers H. Barbusse, J. Becher, M. Zalka.

In the literary milieu, dedications were an expression of equivalent (e.g., between the Neo-Classics) or unequal gift exchange (when, thanks to dedication, the addressees sought to gain support, protection, assistance in the publication of their own works; in this way, their own symbolic capital was multiplied and their positions in the literary field were strengthened).

Key words: *dedication, dedicatory title, literary field, Ukrainian literature of the 1920s–1930s, totalitarianism, Stalinist repressions, gift, gift exchange, symbolic capital.*

Вступ. Функціонування присвят у творах українських письменників 1920–1930-х років залишається малодослідженою проблемою у вітчизняному літературознавстві. У наявних студіях ігнорується їхній потенціал як важливого інструмента самопозиціонування письменника, конструювання літературної спільноти, демонстрації ієрархічних зв'язків між авторами й літературними інституціями. Через творчі дедикації фіксуються процеси згуртування за естетичними або ідеологічними ознаками, а також зміна механізмів культурного впливу. Недостатньо уваги приділено трансформації творчих присвят у 1930-ті рр., коли замість міжособистісних (дружніх, творчих) зв'язків дедикації почали відображати вертикальні відносини символічного підпорядкування, пристосування й самозбереження. Це дослідження покликане виявити, як змінилися функції творчих присвят у літературних полях 1920-х і 1930-х років, як вони стали індикаторами ідеологічного тиску, способом генерування символічного капіталу.

Перші дослідження присвят з'явилися у XVIII ст. («Міркування про присвяти» І.Г. Вальха, 1715; «Історичний і літературний коментар до книжних присвят» Ф.П. Такке, 1733), однак їх системне вивчення почалося у XX ст. Нині в літературознавстві сформувалися три дослідницькі напрями. Перший (власне літературний) передбачає дослідження присвят у творчості конкретного письменника, наприклад: Л. Барановича (О. Руда), Т. Шевченка (Л. Бондар, Н. Чамата), І. Франка (Ю. Клим'юк, В. Наза-

рець, М. Челецька) та ін. Другий (теоретичний) вивчає структуру, типи, функції присвят (М.Е. Браун, Р. Гіффорд, С. Колі, Р. Чемберс, в українському літературознавстві – В. Назарець, І. Чемеринська та ін.). Третій (історичний) зорієнтований на дослідження особливостей функціонування присвят упродовж певного історичного періоду у зв'язку з життям суспільства, історичними реаліями, політикою (Ж. Женетт, Г. Маркевич, Н. Родрігес-Лоро та ін.). До сьогодні у вітчизняному літературознавстві немає спеціальних студій, присвячених дослідженню присвят в українському письменстві 1920 – 1930-х років. Актуальність цієї студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят в українському літературознавстві, а також поглиблення уявлень про особливості функціонування цього паратекстового елемента у творах українських письменників 1920–1930 років.

Мета статті – проаналізувати зміни літературного поля України 1930-х років у порівнянні з 1920-ми крізь призму творчих присвят. Для її комплексного розкриття передбачено розв'язання двох завдань: 1) з'ясувати, як змінився характер творчих присвят, контингент адресатів і адресантів залежно від суспільних процесів у тоталітарному суспільстві; 2) проаналізувати ці присвяти з урахуванням понять «дарообмін», «літературне поле» й «символічний капітал» (П. Бурдье). Об'єктом дослідження є твори українських поетів, прозаїків, драматургів 1920 – 1930-х рр., опубліковані в авторських і колективних збірках, літера-

турних журналах. Предметом – власне присвяти й дедикаційні заголовки (взяті до уваги з огляду на їхню функціональну подібність).

Результати. З огляду на особливості адресації дедикації традиційно поділяють на приватні (батькам, дітям, коханим, друзям) і публічні (громадським діячам, меценатам тощо). У літературному полі 1920 – 1930-х років варто виокремити творчі дедикації – присвяти письменникам, літературним критикам і літературознавцям, діячам культури й мистецтва. Багатьох адресатів і адресантів цих дедикацій пов'язували товариські стосунки, тож формально їх можна зарахувати до категорії приватних, однак творчий «елемент» у них превалює над особистісним. Нерідко такі присвяти є індикатором спільності естетичних принципів, поглядів на літературу, її завдання й призначення. У творах 1920-х рр. виявлено 157 творчих присвят; у 1930-ті рр. їхня кількість зменшилася до 98. Ці дедикації промовисто сигналізують про зміни літературного поля. Наприклад, у літературному полі 1920-х рр. виявлено 15 *узагальнено-особових присвят*, причому 10 із них – у творах 1926–1928 рр. Це може бути зумовлене розгортанням в Україні полеміки про шляхи розвитку вітчизняного письменства. У такий спосіб поети прагнули задекларувати свою позицію в дискусії. Не зважаючи на формальні ознаки, як-от, застосування в них форми однини («Поетові» О. Влизька, «Читачеві» В. Еллана) чи множини («Товаришам-письменникам» Л. Чернова, «Поетам нової формації» П. Тичини), справжніми адресатами цих присвят були всі учасники літературного поля. Так, М. Семенко у вірші з дедикаційним заголовком «Поетам» (25.11.1921 р.) висловив пораду колегам писати більше й швидше, адже події розвиваються надто динамічно й поет, покликаний бути «літописцем» суспільних змін, не встигатиме відреагувати на нові виклики [1, с. 257]. Своє бачення ролі поета в суспільному житті озвучив і П. Тичина у поезії з промовистим заголовком «Поетам нової формації» (1923 р.). Констатує, що «ще не всі упали трони! / Ще на поетах мантиї й корони!», він закликає їх усвідомити свою підпорядковану суспільну роль: «Свої країни, свого народу-атома / *ви тільки електрони*» [2, с. 386–387]. Поезія В. Сосюри «Неокласикам» (1926 р.) побудо-

вана на антитезі. З одного боку, «ми» – пролетарські письменники, літературний авангард, «співці труда-титана», з іншого, вони – неокласики, які співають про «царів, вино і навзікаї». Поет докоряє адресатам присвяти за те, що вони ховаються від життя, не бажаючи брати участь у побудові нового світу: «Чужі для вас гудки, коммольці, піонери, / й не в силі ви піти життю наперекір... / Застиг ваш мертвий зір у мармурі Венери, / вам сниться мертвий Рим – залізний той вампір» [3, с. 271]. Ключовий посил твору – намагання відмежуватися від неокласиків і позиціонувати себе як представника пролетарського мистецтва. У творах 1930-х рр. виявлена лише одна присвята цього типу в триптиху Є. Плужника «Поетові» (1934). Доба дискусій добігла кінця, у соціалістичному реалізмі роль письменника в суспільному житті безапеляційно регламентувала партія, тож потреба в таких деклараціях зникла.

Присвята українським письменникам у літературному полі 1920-х рр. виявлено 97, 1930-х рр. – лише 51. Можна припустити, що вказана тенденція пов'язана зі згортанням українізації й сталінськими репресіями. Ці дедикації поділені на 3 підгрупи. До першої віднесені меморіальні (здебільшого ювілейні) присвяти *класикам*, зокрема Т. Шевченку, образ і творчість якого активно експлуатувала радянська влада. У 1920-ті рр. йому присвятили свої твори М. Рильський, Ю. Яновський, І. Микитенко, О. Влизько; у 1930-ті – І. Вирган, І. Гончаренко, Я. Готванник, В. Стрепет. Найприкметнішою в цій підгрупі є розгорнута, ідеологічно заангажована присвята М. Рильського «Зустрічі Шевченка із славетним трагіком Олдріджем, зустрічі двох великих синів *поневоленних народів*, поета-художника і артиста, які, не знаючи мови один одного, зайшли в тісну дружбу, – це тло, на якому вимальовується одна з найкращих тем нашого дня – *тема дружби народів, пригрітих сонцем Радянського Союзу*». Ця дедикація виразно демонструє зміни у творчій свідомості неокласика М. Рильського, змушеного заради виживання в умовах тоталітарного режиму перебудовуватися й виконувати «соціальне замовлення» заради виживання й примноження «символічного капіталу».

Також у творах 1920-х рр. виявлена присвята Г. Сковороді (у збірці П. Тичини «Замість сонетів і октав»), а в літературі

1930-х рр. – І. Котляревському (однойменно поезія В. Сосюри). До цієї групи примикають присвяти В. Стефанику у творах Ф. Малицького й Г. Косинки. Незначна кількість таких присвят зумовлена обережним ставленням письменників до літератури минулого. Радянський літературний канон ще тільки формувався й існувала небезпека, що адресат присвяти міг бути затаврований ідеологічно заангажованою критикою як «націоналіст», представник «буржуазного мистецтва». Такі присвяти могли не лише привести до втрати «символічного капіталу», а й до ідеологічних переслідувань.

До другої підгрупи в літературному полі 1920-х віднесені присвяти *«першим хоробрим»*: Г. Михайличенкові (В. Еллан, М. Семенко, П. Тичина, М. Хвильовий), В. Чумакові (В. Еллан, М. Семенко), В. Еллану (В. Сосюра, І. Коваленко, на початку 1930-х – П. Тичина, С. Пилипенко, М. Жук). Надалі ці письменники у присвятах не фігурують. Це було зумовлено їхньою політичною позицією, адже, як вказує Т. Марчак, вони були «типовими представниками українських революційних сил: підтримували марксизм, проте міцно стояли на автономістських позиціях; сприяли налагодженню зв'язків комуністів із українським селянством та українською інтелігенцією, проте обстоювали пріоритет національних інтересів і суверенних прав Української держави» [5, с. 25].

Третя підгрупа – присвяти *письменникам-сучасникам*. Їхніх адресатів й адресантів часто поєднували товариські стосунки, підкріплені приналежністю до однієї літературної організації, спільністю естетичних принципів. Так, «неокласики» зазвичай присвячували твори один одному: М. Рильський – М. Зерову, В. Петрову; М. Зеров – М. Рильському, П. Филиповичу, М. Драй-Хмарі, О. Бургардтові; М. Драй-Хмара – М. Зерову. Члени ВУСППу також найчастіше присвячували твори своїм «одногрупникам». Так, І. Микитенкові презентували свої твори О. Влизько, С. Голованівський, В. Сосюра, Д. Май-Дніпрович; І. Кулику – В. Сосюра, М. Ірчан, Л. Первомайський; Іванові Ле – Ю. Яновський, І. Лисогорко; І. Кириленкові – В. Сосюра, М. Мінько й В. Чигирин, О. Влизькові – Ю. Зоря, С. Голованівський. Однак між цими присвятами є посутня відмінність. Присвяти «неокласиків» є зразком еквівалентного

дарообміну, який здійснюється відповідно до принципу «рівності по честі» [6, с. 170]. У такий спосіб зміцнюються товариські взаємини, адже «із даруванням подарунків пов'язаний елемент поваги та репутації. І саме ці моменти роблять дарообмін потужним засобом для побудови та підтримки взаємин між людьми» [7, с. 151]. У випадку з ВУСППівцями адресатами присвят є лідери літературної організації, адресантами – письменники, які займали менш помітні позиції в літературному полі. Тобто йдеться про нееквівалентний дарообмін: завдяки дедикації адресанти прагнули здобути цінності іншого типу – підтримку, захист, сприяння в публікації власних творів. У такий спосіб відбувалося примноження «символічного капіталу» й зміцнення позицій у літературному полі. Інша ситуація – з В. Сосюрою, який на той час був уже визнаним поетом. Застосування присвят у творах першої половини 1920-х рр. було для нього дружнім жестом, виявом поваги й симпатії. Однак до кінця десятиліття суспільна ситуація змінилася. Охоплений страхом поет починає продукувати присвяти потенційним покровителям (напр., членові ЦК КП(б)У Є. Гірчакові). У цьому випадку, за П. Бурдьє, «первинний дар продиктований бажанням когось зобов'язати» [6, с. 180], спонукати до «дару у відповідь», адже «поки отримувач не повернув отримане, він є боржником» [6, с. 180].

Упродовж 1920-х років П. Тичині як талановитому поету з неповторним почерком, «кларнетисту» й естету присвятили свої твори М. Драй-Хмара, М. Доленго, В. Еллан, Д. Май-Дніпрович, В. Мисик, В. Поліщук, М. Рильський, В. Свідзінський, М. Філянський, М. Хвильовий, Л. Чернов. Прикметно, що в цьому переліку фігурують представники різних літературних організацій, прихильники різних поглядів на шляхи розвитку українського письменства, їх об'єднало визнання непересічності таланту митця. У 1930 рр. йому присвятили свої твори М. Рильський і П. Панч, мотивація присвячування пов'язана з визначальним місцем П. Тичини на українському соцреалістичному «іконостасі». До кола талановитих митців, «канонізованих» радянською владою, належав також О. Довженко; у 1920-ті рр. йому присвятив свій твір Ю. Яновський, у 1930-ті – Т. Масенко, К. Герасименко, Л. Дмитерко.

У присвятах 1920-х рр. фігурують імена О. Досвітнього, Є. Плужника, М. Семенка, О. Слісаренка, Г. Шкурупія, М. Ялового, інших письменників, які в 1930-ті рр. були репресовані й вилучені з літературного поля. Натомість у літературне поле 1930-х рр. на хвилі «призову ударників» вливаються комсомольці й партійці, колишні робітники й селяни. У колі адресатів присвят з'явилися К. Герасименко, І. Гончаренко, І. Калянник, С. Крижанівський, Ю. Мартич, І. Момот, М. Нагнибіда та ін.

Промовистим фактом літературного поля 1930-х рр. стала ануляція присвят репресованим письменникам у творах, написаних упродовж 1920-х рр. До прикладу, В. Сосюра присвятив поему «Червона зима» В. Корякові, а поезію «З вікна» – І. Дніпровському. У збірці «Поезії. Том 1» (1929) ці присвяти ще наявні, а в збірках вибраних творів 1936 і 1938 рр. – анульовані. Намагаючись здобути заступництво працівників каральних органів, поет у 1928 р. присвятив уривок поеми «ГПУ» «Надхненному чекістові – поетові В. Шульзі-Шульженкові». Однак влітку 1929 р. адресат був заарештований, тож у збірці «Твори. Том 3» (1930) ця присвята також зникла.

Присвяти російським письменникам. 14 грудня 1932 р. була ухвалена Постанова Раднаркому ЦК ВКП(б) й Раднаркому СРСР про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області, у якій було вказано, що «замість правильного більшовицького проведення національної політики в ряді районів України українізація проводилася механічно, без урахування конкретних особливостей кожного району, без старанного підбору більшовицьких українських кадрів» [8, с. 209]. Це зумовило її згортання на Далекому Сході, у Казахстані, Середній Азії, у центральній чорноземній області Росії, однак в Україні, як вказує В. Смолій, «політичні ігри навколо “політики коренізації” тривали. Новим у цих іграх став акцент на “передовій ролі” російської нації та світовому значенні російської мови» [8, с. 223]. Відгуком на цю сталінську тезу стала заява С. Косіора про потребу «закріплення нашого письменницького зв'язку з російською літературою, російськими письменниками, з літературою та письменниками інших народів СРСР» [9, с. 3].

Під впливом цих процесів у літературному полі 1930-х зросла кількість присвят російським письменникам, водночас помітно змінився контингент їх адресатів. У творах 1920-х рр. адресатом 5 дедикацій був С. Єсенін (це зумовлене значною популярністю поета). Поезія Ю. Яновського «С. Єсеніну» написана у квітні 1925 р., до трагічних подій у готелі «Англетер», решта присвят з'явилися як відгук на смерть поета. Настрійний діапазон цих творів варіюється від елегійності, співчуття, визнання духовної спорідненості (М. Семенко) до зверхнього засудження самотності (Ю. Зоря). Адресатом шостої дедикації у вірші В. Еллана був революційний діяч, російський пролетарський поет українського походження Д. Бедний. У творах 1930-х рр. кількість присвят російським письменникам зросла до 20, у числі адресатів – В. Маяковський, Е. Багрицький, М. Островський, М. Голодний, Б. Пастернак, К. Паустовський та ін. Провідна роль у цій підгрупі належить М. Горькому. Йому присвятили свої твори М. Дукин, О. Фарбер, Ів. Семиволос. Чим зумовлена така увага? За твердженням В. Хархун, М. Горький «визнаний основоположником соцреалізму й перебуває як беззаперечний і всіляко опоетизований авторитет у контексті радянської культури» [10, с. 63].

Найцікавішою в цій підгрупі видається поезія В. Сосюри. Дедикаційний алюзивний заголовок «Буревісникові» вказує на найвідоміший неоромантичний твір адресата – «Пісню про буревісника». Формальним приводом присвячування була смерть письменника 18 червня 1936 р. Її обставини й донині достеменно не з'ясовані, однак В. Сосюра під впливом тотальної «шпигуноманії» звинуватив у злочині анонімних «ворогів народу»: «Ти жив би ще, як пісня бою, / Що лине з вуст, ясна, палка. / Та підвелася над тобою / Фашиста вбійника рука» [11, с. 175]. У цьому творі моделюється специфічна радянська «онтологія смерті», у якій поруч із традиційними мотивами сліз, суму, тління, безповоротності втрати співіснують елементи нової обрядовості («І журно хиляться знамена / Над снігом мудрого чола»), клятва помститися за злочин, соцреалістична ідея перемоги над смертю («Повічно образи безсмертні / В уяві нашій будуть жить. / Так геть же смерть! / Він вічно з нами!» [11, с. 175]). Поезія перенасичена ідеологічними штам-

пами й нагадує «шаблон», у який можна підставляти імена потрібних адресатів, наприклад, В. Леніна (у творі наявні неодмінні атрибути «ленінської теми» – згадка про «мудре чоло», епітети «рідний і натхненний», «дорогий», «гігант нашої землі»). Наведені цитати переконливо демонструють «ремісничий» підхід В. Сосюри до ідеологізованих присвят. Написання таких творів було знаком лояльності до влади й гарантувало автору суттєвий приріст «символічного капіталу», почесне місце в літературному полі.

Присвяти письменникам СРСР – Я. Коласу (Т. Масенко), Ф. Ходжаєву (Т. Масенко), К. Хетагурову (Т. Масенко), Е. Капієву (М. Скуба) та ін. – у літературному полі 1930-х рр. постали як відгук на вимогу партії зміцнити творчі зв'язки з представниками інших союзних республік [9, с. 3]. Ці ідеологічно марковані дедикації були покликані унаочнити радянський принцип «дружби народів». Як зазначав П. Бурдє, «символічна влада й символічний капітал набуваються дотриманням правил гри автономного поля. Символічна влада протиставлена всім формам гетерономної влади, доступ до яких письменники, художники і, ширше, усі набувачі символічного капіталу – експерти, адміністратори, інженери, журналісти – можуть отримати в нагороду за надавані владі послуги (особливо за участь у відтворенні існуючого символічного порядку)» [12, с. 221]. Цей символічний капітал міг бути конвертований у посади, матеріальні блага, а що важливіше – він засвідчував лояльність до влади й захищав від звинувачень у політичній неблагонадійності. Тому до цього засобу апелювали й визнані митці. Так, у творчості М. Рильського виявлені дві узагальнено-особові присвяти – «Письменникам-грузинам», «Азербайджанським друзям-поетам, що з давньої традиції та з веління власного серця взяли собі за улюблені образи – перелітних журавлів і весняні фіалки».

Присвяти зарубіжним письменникам становлять кількісно незначну підгрупу: у літературному полі 1920-х рр. їх виявлено 4, 1930-х рр. – 5. Це можна пояснити упередженим ставленням до літератури «загниваючого Заходу». Як заявив І. Микитенко у доповіді на пленумі ВУСПП, «є лише два шляхи розвитку культури за доби пролетарських революцій, за доби диктатури пролетаріату на

одній шостій частині світу. *Є шлях пролетарський і є другий шлях – буржуазний. Третього немає*» [13, с. 112]. Така партійна позиція зумовила штучний поділ зарубіжних письменників на «своїх» і «чужих». Аби уникнути звинувачень у симпатіях до «буржуазного мистецтва», українські письменники мали дуже обережно обирати адресатів присвят (у цій підгрупі фігурують здебільшого пролетарські письменники А. Барбюс, Й. Бехер, М. Залка, виняток – присвята А. Міцкевичу в поезії М. Рильського «Човен»).

Присвята «Мак-Кею, представнику Африки в Комінтерні» в баладі М. Бажана «Імобе з Галаму» [14] привертає увагу як приклад ідеологічно зумовленого фальшування фактів. Афроамериканський письменник Клод Маккей не був «представником Африки в Комінтерні». Уродженець Ямайки, британський підданий, який тривалий час мешкав у США, не мав жодного стосунку до Африки (окрім расових особливостей). Він справді брав участь у діяльності IV Конгресу Комінтерну (5 листопада – 5 грудня 1922 р.), але не як делегат. До Москви він приїхав з власної ініціативи. Прохання до англійських, а потім американських комуністів включити його до складу офіційної делегації було відхилене й лише завдяки втручання японського комуніста Сен Катаями Маккею дозволили відвідувати засідання й виступати «від імені негрів-американських пролетаріату». Можна припустити, що ця помилка зумовлена недостатньою поінформованістю М. Бажана, однак ця гіпотеза видається нерелевантною, оскільки К. Маккей свого часу був популярною медійною персоною в СРСР саме як представник «американських негрів». У М. Бажана згадка в дедикації про Африку мала корелювати з текстом балади, у якій йшлося про невдалу спробу повстання африканця Імобе проти французів-колонізаторів. Найімовірнішим мотивом присвячування можна вважати прагнення поета здобути «символічний капітал» завдяки апеляції до авторитету «великого друга СРСР», однак вона виявилася невдалою: К. Маккей швидко розчарувався в комуністичних ідеалах і в очах партійної критики перетворився на дезорієнтованого люмпен-інтелігента, «богемного автора». Тож у збірці «Дорога» (1930 р.) й наступних виданнях твір публікували без присвяти.

У літературному полі 1920-х рр. виявлено 12 *присвят критикам, літературознавцям*, у творах 1930-х рр. – лише 4. Їхніх адресатів й адресантів часто поєднували: 1) товариські стосунки (Б. Якубський – М. Зеров, Г. Майфет – М. Драй-Хмара); 2) вдячність за долучення до літературного процесу (В. Коряк – В. Сосюра, Ю. Меженко – Є. Плужник); 3) ідеологічне суголосся (А. Хвиля – О. Влизько, В. Коряк – М. Доленго, Б. Коваленко – П. Усенко). За слушним спостереженням П. Бурдє, «літературне поле є полем конкурентної боротьби, спрямованої на консервацію чи трансформацію його сил» [12, с. 232], «ефект поля сприяє зближенню між тими, хто займає ідентичні чи сусідні позиції в об'єктивному просторі» [12, р. 267]. В українському письменстві 1920-х рр. боротьба за звання письменника й місце в літературному полі точилася між представниками різних літературних організацій. Це зумовило появу специфічної підгрупи – *присвят літературним організаціям* («Плугів» й «Гартам» В. Еллана, «Любому Молоднякові» В. Сосюри). Остання така дедикація («Молоднякові») зафіксована в поезії С. Крижанівського «Потенція», датованій 1930 р. У квітні 1932 р. була прийнята Постанова ЦК ВКП (б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», що передбачала розпуск усіх літературних осередків в Україні й інших союзних республіках. На їхньому місці постала Спілка письменників СРСР із національними філіями. П. Бурдє слушно зазначив, що «однією з найважливіших рис поля є ступінь інституціалізації його меж – тобто те, якою мірою динамічні межі, що охоплюють увесь простір, у якому відчувається дія ефектів поля, звернені до юридичної межі, захищеної експліцитно кодифікованим правом доступу <...> Висока кодифікованість допуску в гру свідчить про існування експліцитних правил гри й мінімального консенсусу щодо цих правил» [12, с. 226]. Новостворена Спілка радянських письменників України стала тією організацією, яка мала подбати про вироблення чітких «правил гри» й критеріїв допуску до літературного поля.

Важливою ланкою літературного процесу 1920-х рр. були *часописи*, В. Еллан присвятив їм дві свої поезії («Журналу “Червоний шлях”» і «Журналові для всіх»). *Інтертекстуальні дедикації* в літературному полі 1920–1930-х рр.

нечисленні: «Цвітові яблуні» (М. Хвильовий «Я (Романтика)»), «Вітрові України» (В. Рунін) – у 1920-х рр., «Лонгфелловій пісні» (Т. Масенко «Чорноморський Гайявата») – у 1930-х рр. Такі паратекстуальні елементи переадресовують реципієнтів до інших творів задля встановлення творчого діалогу, розширення змістових параметрів метатексту. У творах 1920-х рр. зафіксовано 13 *присвят діячам мистецтва*. Наприклад, М. Заньковецькій з нагоди ювілею її творчої діяльності присвятили свої твори Г. Косинка, П. Тичина, П. Филипович, Л. Гаккебуш – І. Дніпровський, «Артистці Залевській зі всіма “Шевченківцями”» – В. Поліщук, «Артистові Євгену Коханенкові» – Остап Вишня, «Кризі» – В. Сосюра. У літературному полі 1930-ті рр. таких присвят виявлено 5: А. Бучмі (М. Семенко), «Тамарі Ханум» (М. Бажан), «Пам'яті В.О. Дранишнікова» (М. Рильський), «Присвята Д. Балацькому» (М. Рильський), Н. Ужвій (М. Семенко). Такі дедикації були даром вдячності за творчу працю або дружнім жестом поваги й прихильності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що присвяти можуть бути потрактовані як індикатор трансформації літературного поля. Безпосередніми сигналами змін у літературі радянської України 1930-х років, порівняно з 1920-ми, є зменшення кількості присвят, зміни контингенту їх адресатів і адресантів, мотивів присвячування. Найважливішим чинником, який зумовив радикальні зміни літературного поля 1930-х рр., були сталінські репресії. У 1920-х рр. серед адресатів присвят фігурували О. Досвітній, Є. Плужник, М. Семенко, О. Слісаренко, Г. Шкурूपій, М. Яловий та ін. У 1930-ті вони були репресовані й вилучені з літературного поля; натомість на хвилі «призову ударників» у літературу влилися молоді письменники, імена яких з'явилися в колі адресатів присвят (К. Герасименко, І. Гончаренко, І. Калянник, С. Крижанівський, Ю. Мартич, І. Момот, М. Нагнибіда та ін.).

Кількість творчих присвят зменшилася зі 157 до 98, у тому числі: радикально зменшилася кількість узагальнено-особових дедикацій (з 15 до 1), поширення яких у літературному полі 1920-х було пов'язане з розгортанням полеміки про шляхи розвитку вітчизняного письменства. Помітно зменши-

лася кількість присвят українським письменникам, літературознавцям, діячам культури. Це було зумовлено різкою поляризацією суспільства за ідеологічною ознакою, а згодом сталінськими репресіями. З літературного поля 1930-х поступово зникли присвяти літературним організаціям і журналам (у зв'язку з їх розпуском і створенням Спілки письменників України). Натомість помічене збільшення кількості присвят російським письменникам (у зв'язку з поступовою русифікацією усіх сфер громадського життя). Помітно змінився контингент адресатів: у літературному полі 1920-х – С. Єсенін і Д. Бєдний, у творах 1930х – М. Горький, В. Маяковський, Е. Багрицький, М. Островський та ін. У масиві дедикацій 1930-х рр. з'явилися присвяти письменникам СРСР (Я. Коласу, Ф. Ходжаєву, К. Хетагурову та ін.), покликані

унаочнити пропагований владою принцип дружби народів.

У письменницькому середовищі присвяти були виявом еквівалентного (напр., між «неокласиками») або нееквівалентного дарообміну (коли завдяки дедикації адресанти прагнули здобути підтримку, захист, сприяння в публікації власних творів; у такий спосіб відбувалося примноження власного «символічного капіталу» й зміцнення позицій у літературному полі). Перспективним напрямком подальших студій може бути дослідження дедикаційних елементів в українському письменстві 1940–1950-х (доба пізнього сталінізму) й 1960-х (період відлиги) років. Це дозволить увиразнити виявлену в літературному полі 1930-х рр. залежність присвят від суспільно-політичних процесів у тоталітарному радянському суспільстві.

Література:

1. Семенко М. Поезії. Київ: Рад. письменник, 1985. 304 с.
2. Тичина П. Зібрання творів: у 12 т. Т.1 / упоряд. О. Кудін. Київ: Наук. думка, 1983. 736 с.
3. Сосюра В. Твори: в 10 т. Т.1: Поезії. Київ: Дніпро, 1970. 365 с.
4. Плужник Є. Поезії / упор. Л. Череватенка. Київ: Рад. письменник, 1988. 415 с.
5. Марчак Т. Концептосфера творчого світу «перших хоробрих» (Василь Чумак, Василь Еллан-Блакитний, Гнат Михайличенко, Андрій Заливчий): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ: Київський університет Бориса Грінченка, 2016. 186 с.
6. Bourdieu P. Le sens pratique. Paris: Les Éditions de Minuit, 1980. 480 p.
7. Литвиненко А. Антропологія дарообміну як феномен культури. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка Карого*. 2022. Вип. 31. С. 148–154.
8. «Українізація» 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки / відп. ред. В. Смолій. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 2003. 391 с.
9. Косіор С. Радянську літературу – на рівень завдань побудови безкласового суспільства. *Зоря*. 1934. № 6. С. 3–10.
10. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009. 508 с.
11. Сосюра В. Вибрані поезії. Київ: Держлітвидав, 1938. 188 с.
12. Bourdieu, P. The rules of art: Genesis and Structure of the Literary Field / tr. by S. Emanuel. Stanford: Stanford University Press, 1995. 408 с.
13. Микитенко І. За гегемонію пролетарської літератури. *Гарт*. 1930. № 6. С. 109–163.
14. Бажан М. Імбе з Галаму. *Червоний шлях*. 1924. № 6. С. 63–65.

References:

1. Semenکو, M. (1985). Poezii [Poetry]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian].
2. Tychna, P. (1983). Zibrannia tvoriv. [Collection of works]. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Sosiura, V. (1970). Tvory [Works]. Vol.1. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
4. Pluzhnyk, Ye. (1988). Poezii [Poetry]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian].
5. Marchak, T. (2016). Kontseptosfera tvorchoho svitu «pershykh khorobrykh» (Vasyl Chumak, Vasyl Ellan-Blakytnyi, Hnat Mykhailychenko, Andrii Zalyvchyi) [The concept of the creative world of the “first brave” (Vasyl Chumak, Vasyl Ellan-Blue, Hnat Mikhailechenko, Andriy Zalyvchy)]. Kyiv: Kyivskyi universytet Borysa Hrinchenka. [in Ukrainian].
6. Bourdieu, P. (1980). Le sens pratique. Paris: Les Éditions de Minuit.
7. Lytvynenko, A. (2022). Antropolohiia daroobminu yak fenomen kultury [Anthropology of exchange of gifts as a phenomenon of culture]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino*

- i telebachennia imeni I.K. Karpenka Karoho [Scientific Bulletin of Kyiv National University of Theater, Cinema and Television], 31, 148–154. [in Ukrainian].
8. Smolii, V. (2003). «Ukrainizatsiia» 1920 – 30-kh rokiv: peredumovy, zdobutky, uroky [“Ukrainianization” of 1920-30’s: preconditions, achievements, lessons]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
 9. Kosior, S. (1934). Radiansku literaturu – na riven zavdan pobudovy bezklasovoho suspilstva [Soviet literature – on the level of tasks of building a non-class society]. Zoria [Star], 6, 3–10. [in Ukrainian].
 10. Kharkhun, V. (2009). Sotsrealistychnyi kanon v ukrainskii literaturi: heneza, rozvytok, modyfikatsii [The canon of socialist realism in Ukrainian literature: genesis, development, modification]. Nizhyn: Hidromaks. [in Ukrainian].
 11. Sosiura, V. (1938). Vybrani poezii [Selected poetry]. Kyiv: Derzhlitvydav. [in Ukrainian].
 12. Bourdieu, P. (1995). The rules of art: Genesis and Structure of the Literary Field. Stanford: Stanford University Press.
 13. Mykytenko, I. (1930). Za hehemoniiu proletarskoi literatury [According to hegemony of proletarian literature]. Hart [Hardening], 6, 109–163. [in Ukrainian].
 14. Bazhan, M. (1924). Imobe z Halamu [Imobe from Galam]. Chervonyi shliakh [The red path], 6, 63–65. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.08.2025

Стаття прийнята 13.09.2025

Статтю опубліковано 27.10.2025